

ALMANTAS SAMALAVIČIUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

ARCHITEKTŪROS DĖMUO GEROVĖS STUDIJOSE

Architecture as a Component of Well-Being

SUMMARY

Studies of well-being have developed into a fully legitimate and independent research area where several academic disciplines meet. More recently, numerous researchers go as far as to name these studies, „well-being science“ Being studies are somewhat different from other disciplines in the current geography of social sciences because they are more value-laden and linked to subjectivity. Nevertheless they are no less reliable than those social sciences that insist on their ‘objectivity’ as Being studies have developed their analytical strategies and methods of inquiry. This particular article is focused on the relations between architecture and the built environment with human well-being. Emphasizing that architectural research and studies of well-being recently started to share a common concern, the author discusses how architecture and urbanism can and should further embrace well-being and which trends in architectural and urban research can be considered as the most adequate for dealing with interdisciplinary problems of well-being. It is argued that the interest in well-being is related not only to the issues of mental health, but also to a larger complex of issues. Its further elaboration can help to renew both contemporary architecture and city-making.

SANTRAUKA

Gerovės studijos jau yra tapusios visiškai teisėta ir savarankiška tyrimų sritimi, kurioje susikerta bent kelių akademinų disciplinų, turinčių tą patį tyrimo objektą, interesai. Pastaruoju metu stebima tendencija šio pobūdžio studijas vadinti gerovės mokslu. Nepaisant to, kad gerovės studijos dabartinėje socialinių mokslų geografijoje kiek skiriasi nuo kitų disciplinų, pirmiausia dėl to, jog gerovės studijos pasižymi vertybine orientacija ir siejamos su subjektyviomis patirtimis, ji yra ne kiek ne mažiau patikima disciplina nei kitos, pabrėžiančios savo „objektyvumą“, disciplinos ir yra išplėtojusi tiek tyrimo strategijas, tiek pasitelkiamus metodus. Šiame straipsnyje nagrinėjamos sąveikos tarp dirbtinės aplinkos ir gerovės. Pabrėždamas, kad architektūros tyrimai ir gerovės studijos palyginti neseniai suvokė turintys bendrą tyrimo objektą, autorius

RAKTAŽODŽIAI: architektūra, urbanistika, gerovė, biofilishka architektūra, architektūros fenomenologija.

KEY WORDS: architecture; urbanism; well-being; biophilic architecture; phenomenology of architecture.

teigia, jog architektūros ir urbanistikos tyrimų trajektorijos gali geriausiai susidoroti su tarpdisciplininio pobūdžio gerovės problemomis. Konceptinio pobūdžio tyrime teigiama, kad gerovė susijusi ne vien su mentalinės sveikatos klausimais, bet ir su gerokai kompleksiškesnėmis problemomis, kurių tolesnis tyrimas gali pagelbėti atnaujinant tiek šiuolaikinę architektūrą, tiek urbanistiką bei miestokūrą.

ĮVADAS

Praėjus beveik trims dešimtmečiams po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje pagaliau viešai susirūpinta visuomenės gerove. Nors ir nepakankamai preciziškai artikuliuota, gerovės sąvoka jau persikėlė į Lietuvos politinių žodyną ir ne kartą nuskambėjo LR prezidento viešose pareiškimuose, o tai aiškus naujų socialinės ir ekonominės politikos perspektyvų paieškos signalas. Ne mažiau sparčiai, nors vėl be adekvačios refleksijos ir rimtesnių akademinų bei visuomeninių diskusijų, ji atsirado ir kai kurių politinių partijų programose. Tai gali būti laikoma iš principo pozityviu dalyku, tačiau deklaratyvios retorikos perviršis gali tam tikrą laiką trivializuoti rimtos ir atsakingos refleksijos reikalingą gerovės problematikos svarstymą.

Kita vertus, suprantama, kad šioji sąvoka, kaip ir daugelis kitų, ne mažiau reikšmingų sąvokų, pakliuvusi į vietinių politinių interesų kovos tinklus, gali būti ilgainiui ir diskredituota, ir devaluota. Tačiau gerovės siekis šiuolaikiniame globalizuotame pasaulyje, atsidūrusiame permanentinių ekonominių krizių grėsmės akivaizdoje, didėjant atotrūkiui tarp turtingųjų ir vargšų, tarp Šiaurės ir Pietų, nėra nei konjunktūros padiktuotas, nei juo labiau iš piršto išlaužtas susirūpinimas. Tą patį galima pasakyti apie jau kelis dešimtmečius plėtojamas filosofines ir ekonomines gerovės koncepcijas bei

šios srities kompleksiškus tyrimus, kurie Vakaruose vykdomi jau ne vieną dešimtmetį, o pastaruoju metu ėmė dominti ir kitus globalizuoto ir globalizuojamo pasaulio kontinentus ir regionus, pavyzdžiui, Afriką. Galima pridurti, kad gerovės sampratą jau senokai gvildena įvairios mokslo disciplinos, o dabartiniu metu, sukauptus nemenką intelektualinį tyrimų ir jų apmąstymų bagažą, jau esama rimto pagrindo kalbėti ne tik apie gerovės studijas, bet ir apie savarankišką gerovės mokslą (Alexandrova 2012) kaip savotišką metadiscipliną, turinčią ir savo objektą, ir įvairius kokybinius bei kiekybinius to objekto tyrimo metodus. Tad akademinų tyrimų srityje akivaizdus susidomėjimas įvairiais gerovės reiškiniu aspektais, kartu gausėja ir pasiūlymų, kaip pasiekti, išmatuoti ir galiausiai užtikrinti gerovės būseną. Gerovės koncepciją vis dažniau aptaria ne tik sociologai ar politologai, bet ir ekonomistai, filosofai, galiausiai teologai, ieškantys naujų paradigmu, įgalinančių ištrūkti iš neoklasikinės ekonomikos dogmų, ekonomizmo ideologijos pančių (Cobb 1998; Norgaard 2015; Samalavičius ir kt. 2018) bei *homo oeconomicus* koncepcijų nelaisvės. Dirbtinė aplinka, arba, tiksliau tariant, architektūra ir urbanistika, ilgą laiką buvo likusi gerovės studijų nuošalėje, tačiau pastaruoju metu šios sferos yra įtraukiamos į gerovės studijų lauką,

sustiprėjus suvokimui, kad žmogus yra susijęs ir su biologine, ir su savo paties sukurta dirbtine aplinka. Architektūros

vaidmeniui kuriant aplinkos kontekstą, siejamą su gerovės samprata, ir yra skirtas tolesnis svarstymas.

GEROVĖS SUPRATIMAS IR JOS TYRIMO RAKURSAI

Gerovė neretai tapatinama su atitinkama gyvenimo kokybe, bet tarp šių dviejų sąvokų egzistuoja tam tikra skirtis, todėl toliau kalbėsime ne apie gyvenimo kokybę, bet apie gerovės sampratą žmonių gyvenime ir architektūrą, kaip vieną iš daugelio, tačiau didelės svarbos gerovės komponentą. Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį, kad gerovės problematika sietina ir su kitomis, neretai su šia samprata sąveikaujančiomis ir netgi analogiškoms paralelinėmis teorinėmis koncepcijomis, pavyzdžiui, laimės ekonomika (Anielski 2007; Frey 2010). Būtina pridurti, kad nepaisant terminų semantinio skirtingumo, didžiama autorių, nagrinėjančių vadinamosios „laimės ekonomikos“ temą, iš esmės kalba apie su žmonių individualia gerove susijusią problematiką, todėl priskirtini šiam kompleksišku tyrimu laukui. Kai kurie ekonomikos klausimus tyrinėjantys autoriai, pavyzdžiui, šveicarų ekonomistas Bruno S. Frey'us, teigia, kad individuali gerovė, nepaisant teorinių požiūrių į šį reiškinį skirtingumo, gali būti pagrįstai išmatuojama (Frey 2010: 18). Kanadiečių ekonomistas Markas Anielskis yra nužengęs dar toliau, pasiūlydamas išsamiai aprašytus gerovės vertinimo kriterijus ir jais grįstą gerovės įvertinimo sistemą, kuri buvo išbandyta įvairiose šalyse (Anielski 2007). Šioji schema, beje, pranoksta Himalajų Butano valstybės priimtą ir didžiulio susidomėjimo pasaulyje sulaukusį „laimės indek-

sa“ ir jo indikatorių repertuarą. Grįsdamas laimės ekonomikos koncepciją Markas Anielskis yra nurodęs, kad gyvenimo kokybė susijusi ne tik su ekonominiais veiksniais, bet ir su „dvasine gerove, viltimi, laime, džiaugsmu žaidžiant ir tarpusavio santykių tvirtumu“ (Anielski 2007: 16). Toks požiūris yra artimas ir kitų autorių ekonomikos filosofijai (Daly ir Cobb 1989). Daugeliui šios srities tyrinėtojų tampa akivaizdu, kad gerovė nėra ir neturėtų būti siejama vien su ekonomikos dimensija, lygiai taip pat kaip ekonomika neturėtų būti siejama vien tik su materialiais žmonių gyvenimo aspektais. Dėl šios priežasties didėja susidomėjimas tokiais sąvokomis kaip laimės ekonomika, kuri, nors ir lėtai, tačiau pamažu skinasi kelią ir į lietuviškas ekonomikos ir politikos diskusijas. Galima spėti, kad Lietuvos politikams „atradus“ gerovės valstybę ir jos socialinę problematiką, padidės ir socialinių (bei kai kurių humanitarinių) mokslų susidomėjimas gerovės studijomis ir jų moksliniais rezultatais.

Gerovės studijų laimėjimai neretai kvestionuojami ir ginčijami, esą individualios gerovės vertinimas yra grynai subjektyvaus pobūdžio, todėl sunkiai objektyvuojamas ir dar sunkiau išreikšiamas kiekybinėmis kategorijomis. Tačiau gerovės tyrimų srityje besidarbuojantys mokslininkai yra atsiliepę į šį iššūkį, kurį neretai meta ekonomistai, priklausantys šiuo metu dominuojančiai

ekonomikos mokyklai (Alexandrova 2018). Pasak Helliwello ir Barringtono-Leightono, skeptikai dažniausiai prikiša gerovės tyrėjams, kad nėra objektyvaus pagrindo lyginti skirtingomis sąlygomis gyvenančių žmonių vertinimus, ir klausia, „kaip gali neturtingi žmonės, gyvenantys disfunkcionaliose visuomenėse, būti laimingi? Jei labai patenkinti subjektyvia gerove, ar jų atsakymai rodo paprasčiausią neišmanymą to, koks geras gyvenimas galėtų būti? Kaip galime lyginti pasitenkinimo gyvenimu duomenis, kuriuos pateikia skirtingos asmenybės, gyvenančios skirtingose kultūrose?“ (Helliwell ir Barrington-Leigh 2010: 733). Panašius priekaištus tyrinėtojai atremia, pažymėdami, kad nors subjektyvios gerovės apklausų rezultatai iš tiesų yra susiję su tuo, kokioje kultūroje žmonės gyvena, kokios asmenybės jie yra, kokia

patirtimi ir žiniomis disponuoja, tačiau naujausi tyrimai, atlikti 140 šalių rodo, kad subjektyvių gyvenimo vertinimų skirtumai yra paaiškinami tomis pačiomis gyvenimo sąlygomis ir būdais visame pasaulyje, o subjektyvią gerovę galima išmatuoti pagal kriterijus, taikomus trims pagrindinėms jos kategorijoms: gyvenimo vertinimą, pozityvias emocijas ir negatyvias emocijas (Helliwell and Barrington-Leigh 2010: 733). Miesto gyvenimo kokybės aspektus analizuojantys tyrinėtojai nurodo, kad tokie aspektai, pavyzdžiui, žmonių gyvenimo kokybė mieste, gali būti (ir yra) nustatomi pasitelkus ir kiekybinį modeliavimą (Papachristou ir Rosas-Casals 2019). Atskirose publikacijose yra išsamiai aptarta ir subjektyvios gerovės tyrimų metodikos raida, ir kiekybinių tyrimų taikymo pokyčiai (Kahneman ir Krueger 2010).

ARCHITEKTŪRINĖ APLINKA IR GEROVĖ

Žmonių psichinė sveikata yra viena iš daugelio gerovės sampratos sudedamųjų dalių. Psichinės sveikatos tyrimai jau senokai analizuoja ir architektūrinės aplinkos poveikį. Dar 1953 m. Amerikos psichiatrų asociacija ir Amerikos architektūros institutas (didžiausia ir įtakingiausia šioje šalyje architektų profesinė bendrija) ėmėsi vykdyti bendrą projektą, kurio vienas tikslų buvo parengti tyrimais pagrįstus projektavimo sprendimus ir rekomendacijas psichikos ligas gydančioms medicinos įstaigoms. Jokia paslaptis, kad šio pobūdžio įstaigos moderniaisiais laikais buvo įgijusios filosofo Jeremy'aus Benthamo Panoptikono koncepcijai artimą (netgi ją savotiškai įkūnijan-

čią) architektūrinę aplinką, darančią nemenką įtaką šių įstaigų pacientų savijautai. Projekto autoriai buvo įsitikinę, kad psichikos ligų įstaigų architektūrinės struktūros pertvarkymas gali esmingai prisidėti prie pacientų sveikatos būklės gerėjimo. Kitaip tariant, buvo siekiama ligoninių humanizavimo architektūros priemonėmis ir nemaža dalis sprendimų buvo vėliau pritaikyti šio pobūdžio įstaigose iš pradžių JAV, o vėliau ir kitose šalyse (Ramsden 2019: 209–235).

Pastaruoju metu Vakaruose pastebimas akivaizdus susidomėjimas „gydančiosiomis“ architektūrinės bei urbanistinės aplinkos savybėmis ir galimybėmis jas taikyti ne tik ligoninėse ir psichinės

sveikatos gydymo įstaigose. Šalia daugelio kitų požymių tai liudija ir tokių naujų specializuotų tarptautinių bei tarpdisciplininio pobūdžio mokslo leidinių, pavyzdžiui, *Journal of Urban Design and Mental Health*, atsiradimas. Tokio pobūdžio tarpdisciplininuose žurnaluose skelbiami tyrimai skatina įvairių sričių tyrinėtojų bendradarbiavimą, o kartu plečia ir psichinės sveikatos reiškinio supratimą bei interpretacijas įvairių socialinių ir gamtamokslinių disciplinų srityse. Tačiau būtų klaidinga psichinės sveikatos problematiką redukuoti iki psichiatrijos ar kitų sveikatos mokslų kompetencijos bei interesų. Daugėja autorių, teigiančių, kad „gydanti aplinka“ yra svarbi ne tik medicinos įstaigose, bet turėtų būti siejama su plačiu dirbtinės aplinkos (t. y. architektūros bei urbanistikos) spektru (Salingaros 2019, Samalavičius 2018). Nors architektai neretai linkę aiškinti, kad architektūros estetiškumo kriterijai yra subjektyvūs, kadangi subjektyvūs yra ir kiekvieno projektą kuriančio architekto sprendimai, pastaruoju metu yra vis daugiau pagrindo abejoti tokiomis menkai pagrįstomis dogmomis, kurias modernizmo ideologijos dvasia išugdyti architektai bando primesti architektūros suvokėjams ir savo klientams, t. y. visuomenei. Neurologijos mokslų srityje jau susiklostė naujos tyrimų atšakos – neuroestetikos – pagrindai, o šią sritį tyrinėjantys neurologai, pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje dirbantis profesorius Semiras Zeki, teigia, kad biologinė grožio pajauta daro įtaką ir architektūros objekto suvokimui, todėl „grožis nėra toks subjektyvus dalykas, kaip gali pasirodyti iš pradžių. Nors architektūros projek-

tavimą lemia daugybė aspektų, tai, kuo veikiausiai pasižymi universalus architektūros grožis, yra susiję su tuo, kaip patenkinami igimti proporcijų, harmonijos ir geometrijos santykiai, kurie formalėsniu požiūriu išreiškiami matematinėmis sąvokomis (Zeki 2019: 16).

Praėjusiame amžiuje įsigalėjusi modernizmo ideologija persmelkė ne tik architektūros stiliškumą, bet ir visą žmonių gyvenamąją aplinką, kuri buvo kuriama ir modeliuojama pasitelkus industrinį požiūrį bei suabsoliutinus technikos ir technologijų vaidmenį. Moderniosios epochos iškeltas okuliarocentrizmas išstūmė, nustumė ir galiausiai eliminavo kitus pojūčius, sudarydamas sąlygas dominuoti tokiai architektūrai, kuri kuriama ir suvokiama tik kaip vizualus reiškinys. Visa tai ne tik nuskurdino pojūčių „paletę“, bet primetė žmogui tokią gyvenamąją aplinką, kuri jį atribojo ne tik nuo gamtos, bet ir privertė kęsti pojūčių požiūriu nuskurdintą vizualių vaizdinių tironiją. Be to, didžiama didmiesčių gyventojų ilgainiui atsidūrė šaltos, beveidės, monotoniškos ir neretai psichologiškai slegiančios industrinės architektūros nuolatinėje apsuptyje. Maža to, klimato kaitos ir aplinkos problemos iškėlė ir poreikį permąstyti įvairius dirbtinės aplinkos aspektus. Kaip pažymi naujos architektūros ir urbanistikos paradigmos ieškantys tyrinėtojai Michaelis W. Mehaffy ir Nikos Salingaros, „atsidūrę pereinamojoje epochoje, reikalaujančioje didesnio technologinių sistemų atsparumo ir tvėrmės, turime kelti nemalonius naujus klausimus apie dabartinius požiūrius į architektūrą ir gyvenvietes. Vertinimai, pateikti žmonių po to, kai jie ėmė nau-

dotis statiniais ir perprato jų privalumus bei trūkumus (*post-occupancy evaluations*), rodo, kad nauji pastatai, kaip ir kai kurie modifikuoti senesni statiniai, neatitinka net minimaliausių vartotojų lūkesčių“ (Mehaffy ir Salingaros 2015: 39). Kita vertus, praėjusiam amžiuje išsigalėjus architekto, kaip visagallo gyvenamosios aplinkos Demiurgo kultui (Samalavičius 2019: 158–159), iš viso nebuvo domimasi, kaip statiniai funkcionuoja juos pastatčius, kiek tenka reguliariai investuoti į jų minimaliai pakenčiamos būklės užtikrinimą ir pan. Šalia kitų dalykų, nemaža dalis modernių statinių buvo skirti palyginti neilgam naudojimui, neatsakingai įsivaizduojant, kad po kelių dešimtmečių jie bus nugriaunami ir pakeičiami naujesniais, technologiškai pranašesniais. Su renovacijos problemomis pastaruose metu susidūrė ir Lietuvos didmiesčių ištisų pokario metu statytų gyvenamųjų kvartalų gyventojai. Tačiau statinių kokybės ir eksploataavimo problemos išryškėjo ne vien pokario metais projektuotuose ir statytuose „miegamuosiuose“ rajonuose. Yra nemaža įtaigių pavyzdžių, liudijančių, kad didieji architektūrinio modernizmo šaukliai ir kūrėjai menkai vargino save architektūrinių / estetinių vizijų praktiškumo ir efektyvios eksploatacijos klausimais.

Architektas ir inžinierius Malcolmas Millais, nuosekliai išanalizavęs nemažą dalį vieno garsiausių praėjusio amžiaus architektų ir modernizmo architektūros teorinių pagrindų kūrėjo Le Corbusier kūrybos pavyzdžių, nurodo, kad daugelis jų pasižymi techniniais ir funkciniais trūkumais. Pavyzdžiui, vienas moderniosios masinės statybos prototipų –

Marselyje (Prancūzija) pastatytas gyvenamųjų namų blokas, žinomas kaip *Unite D'Habitacion*, – buvo sumanytas kaip sektinas tipinis gyvenamųjų namų modelis masinei statybai, bet nepateisino jokių su juo sietų lūkesčių: jo statybos laikas dėl projekto techninių problemų užsitęsė nuo numatytų vienerių metų iki penkerių, o kaina išaugo aštuonis kartus (Millais 2015: 109). Negana to, šis projektas buvo parengtas nesilaikant tuo metu galiojusių statybos reikalavimų, pastato struktūrinė dalis buvo sumanyta ydingai (dėl to teko prailginti statybų laiką), rimtų trūkumų turėjo šildymo sistema, akustika buvo prasta, nebuvo paisoma ir priešgaisrinės saugos reikalavimų, dėl kurių 2012 m. pastatą nusiaubė gaisras, dėl neteisingų pastato koordinacių erdvėje jis pasižymėjo itin prastu natūraliu apšvietimu ir t. t. (Millais 2015: 112–114).

Architektas ir architektūros filosofas Jeanas Robertas yra aptaręs dar vieną įsimintiną architektūrinės aplinkos ir joje gyventi priversto asmens konfliktą. 1950 m. Čikagos nefrologė Edith Farnsworth apsigyveno jai specialiai suprojektuotame užmiesčio name, kurio autorius buvo Miasas van der Rohe – vienas iškilusių architektūrinio modernizmo korifėjų. Jis, beje, prižiūrėjo ir statybos darbus. Tačiau vos įsikūrusi naujajame būste statinio savininkė įsitikino, kad jis funkcionavo prastai: stogas nuolat praleido vandenį, apšildymas buvo nepakankamas, tačiau labiausiai ją slėgė tai, kad garsiojo architekto suprojektuotame stiklo būste ji jautėsi tarsi dieną naktį stebima, nes kiekviena vien stiklo sienomis aprėmintos vidaus erdvės detalė

praievių buvo matoma iš tolo, dėl to netgi šiukšlių dėžė jai teko nepatogiai perkelti į mažiausiai matomą vietą, kad tokie „netaurūs“ objektai netrukdytų moderniosios architektūros „stebuklu“ grožėtis žmonėms, jo apžiūrėti specialiai atvykstantiems iš Čikagos ir kitų miestų. Dvidešimt metų šiaip ne taip iškentusi nepatogiamame stiklo būste, ji galiausiai pardavė namą ir persikėlė į įprastesnę ir žmogiškesnę gyvenamąją aplinką (Robert 2018: 11–12). Visuose kontinentuose galima rasti nemažai panašių statinių, kurie, nors ir laikomi estetiškai sėkmingais, netgi sektiniais ir ikoniškais, be to, neretai pateikiami kaip nekvestionuotinos šiuolaikinės kultūros vertybės, iš tiesų funkciniu požiūriu yra nevykę ir dargi dažnai įvairiais požiūriais ydingi (Millais 2009). Kadangi šiuo atveju kalbama ne apie izoliuotus atvejus ar atsitiktinumo nulemtas nesėkmes architektūroje, galima daryti pagrįstą išvadą, kad praėjusiame amžiuje dominuojant modernizmo ideologijai architektūros suvokimas, šalia kitų priešasčių, buvo daugiausiai nulemtas vizualaus reginio ir vienos iš juslių suabsoliutinimo. Dėl šių priešasčių buvo ignoruojama gerokai platesnė žmogaus pojūčių skalė, o žmogaus gyvenamoji aplinka neišvengiamai nuskurdinta. Šios ribotos estetikos padarinius architektūros ir urbanistinės aplinkos suvokimui bei įvairių juslių vaidmenį šiuose procesuose išryškino tiek Steenas Eileris Rasmussenas (1959), tiek Christopheris Alexanderis (Alexander et al. 1997), tiek vėliau juslių svarbą architektūros suvokimui tyrinėjęs Juhanis Pallasmaa (Pallasmaa 1996). Pastarojo architektūrologo knyga *Odos akys*, Vakarų universitetų architektūros programose tapusi chres-

tomatiniu veikalu, itin daug prisidėjo gražinant moderniojoje epochoje prarastą suvokimą, kad architektūros patyrimas nėra vien vizualaus pobūdžio. Architektas ir architektūros fenomenologas Alberto Perez-Gomezas yra nurodęs, kad „kai kalbame apie architektūros prasmę, galvodami apie architektūros kūrimą ar jos suvokimą, neturėtume užmiršti šios pirmosios realybės, kuri atsiveria suvokimui. Architektūra nėra tai, kas regima blizgiame žurnale <...>. Reikšmingiausia architektūra nebūtinai fotogeniška. Iš tiesų neretai būna priešingai. Jos prasmės perteikiamos garsu ir iškalbinga tyla, lytėjimu ir poetišku medžiagų rezonansu, kvapu ir drėgmės pojūčiu bei begale kitų veiksnių, kurie pasireiškia per ikūnyto suvokimo judrumą ir perteikiami *perkertant* pojūčius. Be to, kadangi gera architektūra suteikia derėjimo galimybę, vietinių veiksnių atmosferą, kuri leidžia gyventi pasaulyje, nederėtų jos poveikio (ir svarbos) redukuoti iki estetinio objekto, kaip neretai daroma“ (Perez-Gomez 2016: 148–149).

Deja, šis suvokimas kol kas netapo integralia architektūrinės praktikos dalimi. Tai verčia kelti klausimą ne tik apie teorijos poveikio praktikai mastą, kuris akivaizdžiai ribotas, bet ir apie praėjusiame amžiuje išgalėjusios estetinės ideologijos padarinius, kurie yra gerokai gilesni ir ilgalaikio pobūdžio, todėl reikės itin daug laiko ir pastangų norint įtvirtinti naują, išsisėmusias ir susikompromitavusias modernizmo dogmas kybiškai pranokstančią architektūros ir urbanistikos paradigmą.

Nors architektūrologijos, urbanistikos ir gerovės mokslų interesai susikryžiuvo palyginti neseniai, atsparumo, tampru-

mo (*resilience*), tvermės bei darnos (*sustainability*) problematika paskatino sutelkti dėmesį į architektūros ir dirbtinės aplinkos kūrimą kaip neišvengiamą individualios gerovės ir psichinės sveikatos komponentą. Susidomėjimas, kaip žmogus reaguoja į gyvenamąją aplinką (t. y. į architektūrinės aplinkos elementus), paskatino įvairioms disciplinoms priklausančius tyrėjus aiškintis, kokioje aplinkoje gyvename, kaip į ją reaguojame ir kas nulemia mūsų reakcijas bei su jomis susijusias emocijas. Kaip pažymi fizikas ir architektūros teoretikas Nikos Salingaros: „Mūsų gerovės būseną iš dalies priklauso nuo nesąmoningų padarinių, kuriuos mūsų kūne sukelia iš aplinkos gaunama informacija, priklausoma nuo to, kaip organizmų evoliucijos kelyje buvo optimizuota mūsų neurologinė sistema. Instinktyvus reagavimas į formą, pavidalą ir paviršių iš esmės suformuoja architektūros patyrimą. Jį galime užmaskuoti, tačiau neįmanoma pakeisti jo padarinių kūnui“ (Salingaros 2017: 163). Tyrinėtojas išskiria bent penkis aspektus, kurie daro poveikį mūsų sąmonei ir galiausiai nulemia architektūros patyrimą. Tokį poveikį daro: pirma, objektų dydis; antra, pavidalas; trečia, medžiaga; ketvirta, tekstūra ir, penkta, atstumas (Salingaros 2017: 164). Praktinių rekomendacijų, kaip galima pasinaudoti žmogui įgimtomis galiomis kuriant architektūrinę aplinką, galima rasti tiek Christopherio Alexanderio, tiek Nikoso Salingaros, tiek kitų autorių veikaluose (Alexander 1977; Salingaros 2019; Johnson Coffin ir Young 2017).

Kadangi šiame svarstyme neįmanoma aptarti visų galimų gerovės sąsajų su architektūrine (ir urbanistine) aplinka

aspektų, baigdamas savo svarstymą apsiribosiu keletu pastabų apie šaltinius, kurie pagrindžia architektūrinės aplinkos svarbą individualiai gerovei ir gali suteikti kryptį esminiams pokyčiams architektūros praktikoje. Per kelias dešimtis metų architektūros ir dirbtinės aplinkos teorinės refleksijos smarkiai pasistūmėjo į priekį, tad šiandieną galima kalbėti apie bent jau keturis teorinius šaltinius arba tarpusavio sąsajų turinčias minties mokyklas, kurios tiek kiekviena atskirai, tiek visos kartu gali būti labai naudingos šiuolaikinės architektūros permąstymui. Tai architektūros fenomenologija ir *genius loci* koncepcija, neuroestetika, kognityvinė architektūros teorija ir biofiliška architektūra.

Jau keletą dešimtmečių įvairių autorių plėtojama architektūros fenomenologijos tradicija ir jos iškelta *genius loci* koncepcija, kurią išplėtojo Christianas Norberg-Schulzas, tapo filosofine prieiga, leidžiančia atsilipti į okuliarocentrizmo diktatą ir vizualaus vaizdinio sureikšminimą moderniojoje kultūroje. Fenomenologinė prieiga sugražino į architektūros diskursą supratimą, kad architektūra nėra ir negali būti grynai vizuali medija. Neuroestetika bei neurologijos atradimų pritaikymas architektūrai ir dirbtinės aplinkos suvokimui išryškino žmogaus sąmonės ir pojūčių priklausomybę nuo evoliucijos metu susiformavusių biologinių mechanizmų. Visa tai ignoravo praėjusiame amžiuje įsigalėjęs architektūros diskursas. Kognityvinė architektūros teorija ir biofiliška architektūra, sąveikaudamos tarpusavyje ir pasinaudodamos neuromokslų, psichologijos ir kitų disciplinų atradimais, perkėlė jų išvalgas ir atradimus į architek-

tūros srity, siūlydamos naujas kryptis ir teorinius instrumentus architektūros praktikai. Visos šios palyginti jaunos ty-

rimų sritys turi nemenkas tolesnės plėtos perspektyvas ir jau dabar teikia impulsų projektavimo praktikai.

IŠVADOS

Apibendrinant pateiktus svarstymus galima padaryti šias išvadas. Pirmia, nors dabartiniu metu plėtojamoje gerovės tyrimuose architektūros ir urbanistikos dėmuo tikrai nėra pagrindinis, įvairiose disciplinose pamažu atskleidžiama, išryškinama ir pagrindžiama dirbtinės aplinkos poveikio svarba mūsų pojūčiams ir emocinei būklei. Antra, modernizmo estetikos doktrinos nebuvo ir nėra pajėgios pagrįsti architektūros vaidmens gerovės koncepcijoje. Trečia, nepaisant iki šiol dominuojančio gana riboto architektūros diskurso ir vangiai kintančios architektūrinės „kalbos“, kurią nulėmė praėjusiame amžiuje profesionalus ir visuomenę užvaldžiusi modernizmo ideologija, šiandieninė architektūros ir urbanistikos teorija disponuoja pakankamai intelektualiais įrankiais: architektūros fenomenologija,

neuroestetikos ir kognityvinės architektūrologijos atradimais ir biofilishkos architektūros koncepcija tam, kad jais pasirėmus būtų galima iš esmės praplėsti architektūros ir dirbtinės aplinkos interpretavimo / vertinimo skalę. Visos šios prieigos ir šaltiniai gali padėti keičiant tiek profesionalų, tiek visuomenės supratimą apie dabartinę architektūrinę aplinką ir jos poveikį. Adekvatus dabartinės architektūrinės aplinkos trūkumų suvokimas galėtų prisidėti prie pokyčių architektūros projektavimo praktikoje. Ketvirta, naujos tinkamesnės architektūros kalbos paieškos nereiškia nei praeities nostalgijos, nei ideologinio ar estetinio konservatizmo: jos susijusios su adekvačiu gamtai ir žmonių rūšiai iškilusių problemų suvokimu ir juo grįstu įsigalėjusių estetinių ir meninių doktrinų permąstymu.

Literatūra

- Alexander Christopher, Ishikawa S., Silverstein M., Jacobson M., Fiksdahl-King I. 1977. *A Pattern Language*. New York: Oxford University Press.
- Alexandrova Anna. 2012. Well-Being as an Object of Science, *Philosophy of Science* 79: 678–689.
- Alexandrova Anna. 2018. Can the Science of Well-being Be Objective? *British Journal of Philosophy of Science* 69.
- Anielski Mark. 2007. *The Economics of Happiness*. Gabriola Island: New Society Publishers.
- Chang Hyejung. 2015. An Aesthetic and Ethical Account of Genius Loci. Thomas Barrie, Julio Bermudez and Philip James Tabb, *Architecture, Culture and Spirituality*. New York: Routledge.
- Cobb John B. 1998. Economism as Idolatry, *Religion Online*, March. < <https://www.religion-online.org/article/economism-as-idolatry/> >
- Colby Benjamin N., Azevedo Kathryn, Moore Carmella C. 2003. The Influence of Adaptive Potential on Proximate Mechanisms of Natural Selection, *Mathematical Anthropology and Cultural Theory: An International Journal*, Vol. 1, No 3.
- Daly Herman and Cobb John B. 1989. *For the Common Good: Redirecting the Economy toward Community*. Boston: Beacon Press.
- Frey Bruno S. 2010. *Happiness: A Revolution in Economics*. Cambridge: The MIT Press.

- Helliwell John F., Barrington-Leigh Christopher P. 2010. ,Viewpoint: Measuring and Understanding Subjective Well-Being, *Canadian Journal of Economics*, Vol. 43, No 3.
- Helliwell John F., Putnam Robert D. 2004. The Social Context of Well-Being, *Philosophical Transactions of the Royal Society* 359: 1435–1446.
- Johson Coffin, Christie and Young Jenny. 2017. *Making Places for People*. New York: Routledge.
- Kahneman Daniel, Krueger A. 2010. Development in the Measurement of Subjective Well-Being, *Journal of Economic Perspectives* 20 (1): 3–24.
- Mehaffy Michael W., Salingaros Nikos. 2015. *Design for a Living Planet*. Portland, Oregon: Sustasis Press.
- Millais Malcolm. 2009. *Exploding the Myths of Modern Architecture*. London: Frances Lincoln.
- Millais Malcolm. 2015. A Critical Appraisal of the Design, Construction and Influence of the Unite D'Habitation, Marseille, France, *Journal of Architecture and Urbanism*, Vol. 39, No 2.
- Norberg-Shulz, Christian. 1980. *Genius Loci: Toward a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
- Norgaard, Richard. 2015. The Church of Economism and Its Discontents, *Great Transition Initiative*. < <https://greattransition.org/publications/the-church-of-economism-and-its-discontents>>
- Pallasmaa Juhani. 1996. *The Eyes of the Skin*. New York: John Wiley.
- Perez-Gomez Alberto. 2016. *Attunement: Architectural Meaning After the Crisis of Modern Science*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Papachristou Ioanna Anna, Rosas-Casals Marti. 2019. Cities and Quality of Life. Quantitative Modeling of the Emergence of the Happiness Field in Urban Studies, *Cities* 88.
- Ramsden Edmund. 2019. Designing for Mental Health: Psychiatry, Psychology and the Architecture Project. Kritsotaki D. and Long V., Smith M. (Eds.) *Preventing Mental Illness*, Springer: 209–235.
- Rasmussen Steen Eiler. 1959. *Experiencing Architecture*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Robert Jean. 2000. Autonomy and Heteronomy in Architecture Theory: Part I. The Potential Conflict Between the Art of Building and the Act of Dwelling, *The International Journal of Illich Studies*, Vol. 6, No 1.
- Salingaros Nikos. 2017. Why We Need to “Grasp” Our Surroundings: Object Affordance and Preenhention in Architecture, *Journal of Architecture and Urbanism*, Vol. 4, No 3.
- Salingaros Nikos. 2019. *Projektavimo modeliai ir gyvenamoji architektūra*. Vilnius: Kultūros barai.
- Samalavičius Almantas. 2018. Beyond Sustainability: Reconsidering the Healing Qualities of the Built Environment. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, (213) 01 2001.
- Samalavičius Almantas. 2019. Architektūra ir aplinkos kognityviniai aspektai, *Logos* 99.
- Samalavičius Almantas (Editor). 2018. *Neoliberalism, Economism and Higher Education*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Van Kemp Irene, Leidelmeijer Kees, Marsman Gooitske de Hollander, Augustinus. 2003. Urban Environmental Quality and Human Well-being: Toward a Conceptual Framework and Demarcation of Concepts: a Literature Study, *Landscape and Urban Planning* 65.
- Zeki Semir. 2019. Beauty in Architecture Not a Luxury – Only Necessity, *Architectural Design*, (September).